

УДК [930.2:[711.4:711.559.6]:911.375](477.4-15)"13/14"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.06.1255>

ФОРМУВАННЯ ОБОРОННИХ КОМПЛЕКСІВ НА ПОДІЛЛІ У XIV—XV ст.: ПЛАНУВАЛЬНИЙ ТА ЧАСОВИЙ АСПЕКТ

Ярослав ТАРАС

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7241-9466>
доктор історичних наук, професор,
Національний університет «Львівська Політехніка»,
кафедра архітектури та реставрації,
вул. С. Бандери, 12, 79013, Львів, Україна,
e-mail: yaroslav.m.taras@lpnu.ua

Ілля ЛИТВИНЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4635-060X>
магістр архітектури, аспірант,
Національний університет «Львівська Політехніка»,
кафедра архітектури та реставрації,
вул. С. Бандери, 12, 79013, Львів, Україна,
e-mail: illia.v.lytvynchuk@lpnu.ua

Мета статті — дослідити містобудівні особливості формування укріплених міст Подільського князівства часів правління Кориатовичів. Цілеспрямованого аналізу предмету дослідження іншими авторами з галузі архітектури та містобудування не проводилося, через що наша праця є актуальною. У роботі зроблено спробу провести кореляцію просторово-планувальних рис з хронологічним періодом (виокремлено три групи — міста, засновані до утворення Подільського князівства, під час його існування та після). *Результат дослідження*: з'ясовано, що міста кожної з груп характеризуються певними ознаками, що дає змогу використовувати метод комплексного історико-містобудівного дослідження для перевірки висвітленої у письмових джерелах хронології. Доведено, що всі ці міста мають набагато більше спільних рис між собою, ніж відмінностей, що теж так само узгоджується з хронологічними межами (XIV — поч. XV ст.), адже весь період, розглянутий у статті, відноситься до середньовіччя, що відбилося на нерегулярному характері планувань цих населених пунктів та їхніх оборонних спорудах.

Ключові слова: Кориатовичі, Подільське князівство, оборонний комплекс, урбаністичний розвиток, планування.

Yaroslav TARAS

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7241-9466>
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Lviv Polytechnic National University,
Department of Architecture and conservation,
12 Bandery St., 79013, Lviv, Ukraine,
e-mail: yaroslav.m.taras@lpnu.ua

Illia LYTWYNCHUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4635-060X>
master of Architecture,
Ph. D. student,
Lviv Polytechnic National University,
Department of Architecture and conservation,
12 Bandery St., 79013, Lviv, Ukraine,
e-mail: illia.v.lytvynchuk@lpnu.ua

THE FORMATION OF DEFENSIVE COMPLEXES AT POLYDS IN THE 14th—15th CENTURIES: PLANNING AND TIME ASPECTS

The primary attention of the article is devoted to the study of urban planning features of the formation of fortified cities of the Podilsky Principality during the reign of the Koriatovichs. The problem of the genesis of Podillia cities goes back to the times of the existence of the semi-independent Podillia principality of the Koriatovichs, at the time when many of these cities were founded and potentially had common features in the urban planning aspect. Despite the great interest in this region's medieval history and the history of urban planning, there remains a need for more work devoted to the urban development of Podillia cities and their fortifications of defined chronological boundaries. Targeted analysis of the research subject by other authors from the architecture and urban planning field was not conducted. The authors set a goal of summarizing the results of the latest historical and urban studies of the fortified cities of the historical Podillia of the XIV—XV centuries. And based on the analysis of their planning structures, find out the time and features of the formation of urban defense complexes. The authors of the article understand the «urban defense complex» as a set of fortification structures and related spatial planning structures of fortified components of a historic city, such as a castle (a castle, a fort), posts (suburbs), midtowns, suburbs, which work in a single system defense of the city. A list and table of historical Misses of the Principality of Podolsk (representative sample) were compiled based on historical sources. It was decided to divide them into three groups according to the time of establishment — before the Principality of Podilsk, during its existence, and after its termination. After the historical-geographic survey of the cities of Podillia, the next stage of the research is architectural and urban planning research, for which the state of preservation of the historical planning structures of the defensive complexes of the cities was determined. The analysis of the preserved urban planning relics was used, which recreated the original planning characteristics of the cities. The typological similarity of the cities of Western and Eastern Podillia was revealed. It was found that the cities of each of the three identified groups have similar features in planning their defense complexes.

Keywords: Koriatovichs, Podillia principality, defense complex, urban planning structure.

Вступ. *Актуальність теми.* Період пізніх середніх віків в Європі охоплюється XIV—XV ст. і, незважаючи на величезну кризу та депопуляцію європейського населення, викликану голодом, чумою, селянськими війнами та Столітньою війною, все ж характеризується потужним культурним та науковим проривом та переходом до Нового часу. На теренах Пониззя в Україні в цей час утворюється самостійне Подільське князівство під владою литовських князів-соправителів братів Коріятовичів з династії Гедиміновичів, яке залишило у спадок назву окремому історичному регіону, яким ми користуємось дотепер. Незважаючи на велику зацікавленість середньовічною історією цього регіону, в історії містобудування залишається відсутність праць, присвячених містобудівному розвитку подільських міст та їхніх фортифікацій означених хронологічних меж. Значна увага приділяється роботі з письмовими джерелами та верифікації дат перших згадок подільських міст.

Мета статті: підсумувати результати новітніх історико-урбаністичних студій укріплених міст історичного Поділля XIV—XV ст. та на основі аналізу їхніх планувальних структур з'ясувати час та особливості формування урбаністичних оборонних комплексів.

Аналіз наявних досліджень. Ольга Пламеницька (1999) вперше поставила питання про наявність «унікальної подільської урбаністичної школи» [1]. Існують точкові дослідження окресленого темою нашої статті періоду окремих міст в контексті їхньої загальної історії: Черкас [2], Вінниці [3], Брацлава [4], Кам'янець-Подільського [5]. Сучасних дослідників цікавить урбаністично-фортифікаційна діяльність перших володарів Подільського князівства — князів Коріятовичів (1363—1394 рр.) [6; 7], хоча масштаб робіт, виконаних на Поділлі за князювання Коріятовичів, нам досі не відомий через скупість писемних джерел, відсутність археологічних досліджень та лабораторних аналізів розчинів мурованих споруд, зведення яких приписують Коріятовичам. Історико-містобудівні дослідження Червонограда провели О. Рибчинський та Л. Квятковський [8], Язлівця — О. Рибчинський [9], Скали-Подільської — М. Каплінська [10], Вінниці — І. Литвинчук [11], Меджибожа [12], Хмільника [13]. Білими плямами залишаються Смотрич,

Брацлав, Летичів, знищенні Сокилець та Звенигород та інші подільські міста.

Археологічні дослідження оборонних укріплень проведено у Сокильцях [14], Брацлаві [15], Вінниці [16], Черкасах [17], Зінькові (Виногородська) — перелік населених пунктів, в яких виявлено городища та поселення давньоруського часу, склав Куза [18].

У загальний подільський контекст XIV—XV ст. вводять історичні праці Н. Молчановського [19], Я. Дашкевича [20], О. Білецької [21], В. Михайловського [22; 23; 24], О. Русиної [25].

Питання урбаністики середньовічних міст Поділля невід'ємно пов'язане з темою долокаційних міст з довгими ринками, над дослідженнями яких працювали М. Бевз [26], О. Бойко та В. Слободян [27], В. Петрик [28].

Отже окремі аспекти містобудування вже дістали висвітлення в історичній та архітектурній науках, водночас залишилося багато питань, насамперед відстежити та розкрити існування зв'язку планувальної структури укріплених міст з часом формування оборонних комплексів Поділля у XVI—XV ст. та дати їх характеристики.

Методика дослідження. Під «урбаністичним оборонним комплексом» автори статті розуміють сукупність фортифікаційних споруд та пов'язаних з ними просторово-планувальних структур укріплених складових історичного міста, таких як замок (дитинець, город), посад (підгороддя), середмістя, передмістя, які працюють у єдиній системі оборони міста.

Основна частина. Окреслимо географічні межі дослідження та визначимось зі складом населених пунктів, які вважалися на Поділлі у XIV—XV ст. містами.

Історичний регіон Поділля політично оформився в 1363 р. у вигляді самостійного Подільського князівства (іл. 1). Будучи у різні роки васалом Литви, Польщі та Угорщини та сплачуючи данину Золотій Орді, воно було незалежним у внутрішніх справах та карбувало власну валюту — подільський полугрошик [29].

Важко реконструювати вигляд території майбутнього Подільського князівства до II пол. XIV ст. через відсутність письмових джерел цього періоду та нерівномірне проведення археологічних дослі-

Іл. 1. Подільське князівство у кін. XIV — на поч. XV ст. (за Д. Вортманом та В. Михайловським)

джень. Так, давньоруські городища на Поділлі відомі у Стінці, Старому Збаражі, Городищі, Семенові, Підгородній, Голоградах, Лисичниках, Чемерівцях, Федорівцях, Усті, Окопах, Ростівцях, Кологарівці, Гринчуку, Остапківцях, Городку, Великому Карабчієві, Карачківцях, Великій Слободі, Бакоті, Горячинцях, Глебівці, Старій Ушиці, Дерешовому, Попелюхах, Деречині, Шаргороді, Вилі-Ярузькій, Клембівці, Меджибожі, Берегелях, Кудинці, Сусловцях, Жванці, Городищі, Телиженцях, Сабарові, Гулівцях, Сажках, Немирові, Войтівцях, Жорниці, Телегіївці, Червоному, Ометинцях, Ястрембісі, Кордовці, Салинцях, Пархомовці, Юрківцях, Гуті Яргородській, Лоївцях, Джуринцях, Верхній Крошовці, Ладжині, Губнику, Старій Прилуці, Черкасах, Каневі, Брацлаві, Вінниці, Кам'яні-Подільському тощо [18]. З літописних джерел ми знаємо чотири міста Руського Королівства, розташованих на землях майбутнього Поділля (а тоді — Пониззя): Калюс, Ушиця, Плав та Бакота, яка вважається столицею Пониззя [30], та 13 міст сусідньої Болохівської землі: Тихомель, Гнійниця, Болохів, Полоній, Чернятин,

Губин, Берегелі, Межибожье, Кудин, Божськ, Городець, Кобудь, Дяківці [31]. Східне Поділля, яке стане у XVI ст. Брацлавським воєводством, у ті часи називалось Прославія [20], але даних про структуру поселень цього регіону, їхню кількість на сьогодні не відомо. Довершує ряд фактів, що підтверджують існуючу сталу систему мережі міст, і згадка про першу столицю Подільського князівства — місто Смотрич, яке, вочевидь, існувало тут до приходу Коріатовичів і було обране ними як головна резиденція, що засвідчує «Повість про Поділля» [32; 33]:

«И тогда в Подольской земле не было ни одного города — ни деревом рубленого, а ни камнем будованого. И тогда тые княжата Коріатовичи пришли в Подольскую землю и баскаком выхода не почали давати. И напервей нашли себе тверж на реде на Смотриче, тут нарядили себе город Смотрич...»¹.

¹ Тенденційність та недостовірність історичним реаліям цього джерела обґрунтувала Русина [25]. Дійсно, «Повість» зазначає, нібито факт припинення виплати татарам данини за князювання Коріатовичів, однак це спростовується грамотою Олександра Коріатовича домінікан-

Враховуючи згадані факти, можемо припускати, що князям Коріятовичам, після відвоювання регіону у Золотої Орди у спадщину дістався регіон зі сталою системою поселень, придатних до оборони. На їхній основі кн. Коріятовичі утворили новий адміністративний каркас своєї держави, для чого поділили територію Поділля на волості, або ж замкові повіти (лат. «*districtus*»). Віталій Михайловський доводить тотожність понять повіт та волость для цього періоду, аргументуючи це відповідними прикладами на базі ґрунтового дослідження М. Крикуна, повітового устрою Подільського воєводства [34; 35, с. 90—93], столицею такого повіту або волості було укріплене місто з замком, відповідно до чого повіти іноді називали замковими повітами (як території, підконтрольні замковому суду) [36].

Зазначимо перелік населених пунктів Подільського князівства, які можна віднести до міських, ключовою ознакою чого була наявність фортифікацій — замкових та міських, та виконання адміністративних функцій. Належність цих міст до єдиної політичної одиниці мусить обумовити спільність рис у їхньому плануванні та фортифікаційному аспекті, особливо враховуючи одночасність виникнення (за літописними джерелами) цих населених пунктів та відносно невелику територію Подільського князівства. Синхронним джерелом тут може виступати «Список руських міст ближніх і дальніх» (датований 1375—1381 роками) [37], у якому серед подільських міст згадуються: **Каменець, Иловечь, Брацлавь, Сокоlechь, Звенигород, Черкасы, Черлень, Новыи городок Вѣнничя, Скала, Бакота**.

Другим за значимістю джерелом виступає королівське надання Владислава Ягайла Спиткові

цям у Смотричі 1375 р., з якого виходить, що данину татари збирали сріблом. Також недостовірним виглядає твердження «...И тогда в Подольской земле не было ни одного города — ни деревом рубленого, а ни камнем будованого...», з огляду на згадані результати археологічних досліджень. Необхідно пам'ятати, що «повість про Поділля» була написана в період гострого протистояння Литви та Польщі, в якій Поділля і виступало «яблуком розбрату». Літописець міг свідомо перебільшувати роль литовських князів у фортифікуванні та урбанізації регіону. Натомість, навіть такий погляд не зміг зignorувати факт існування Смотрича як міста до початку урбаністично-фортифікаційної діяльності князів.

з Мельштина [38]. В ньому повторюються назви міст **Кам'янець, Смотрич, Червоногород, Бакота, Скала**, які надаються Спитку Мельштинському; **Меджибіж, Божськ, Вінниця, Звенигород, Черкаси** залишаються у королівській власності (**Теребовля** та **Стінка** теж залишаються за короною). Надання було пов'язане із завоюванням подільського князівства Вітовтом та передачею ним частини його території королю Ягайлу. Інші міста «Списку...» в цьому наданні не згадані. Нарешті, третій документ, який подає міста Східного Поділля разом — це «Список міст Свідригайла», складений, як вважає ряд істориків, у 1430 р. [39] За ним, до Поділля належали **Брацлав, Черкаси, Звенигород, Сокилець, Чорниград, Кочубіїв** [40], **Маяк** [41], **Караул** [42], **Дашів біля кордонів Кафи, Полонне, Легичів** (викликає питання відсутність Вінниці у цьому списку). Четвертий документ стосується Західного Поділля — «Перелік міст Подільської землі 1453 р. [43, с. 11]. Інші документи пов'язані з королівськими наданнями окремих замків з повітами.

Наведемо перелік міст Поділля:

Бакота (1240 р., 1375—1381 рр., 1388 р., 1395 р.). Вважається давньою столицею Пониззя, існувало у домонгольський час, належало Королівству Руси). Ймовірно, поновлено Коріятовичами, як то згадує «Повість». Нині не існує.

Бедриховці (нині с. Бедриківці). Згадується, як *oppidum* (містечко) у ревізії привілеїв на маетки в Подільському воєводстві 1469 р. [44]. Нині село Городоцького району Хмельницької області [35, с. 175] (ідентифікував В. Михайловський.

Божський (1146 р., 1395 р. — замковий повіт). Болохівське місто з нез'ясованою до кінця локалізацією.

Брацлавль (нині смт Брацлав) (1352 р. — «Прославія» (Брацлавська тьма?), 1375—1381 рр., 1392 р. — Брацлавська волость). Деякими дослідниками ототожнюється з центром т. зв. «Прославії» або ж Брацлавською тьмою Улусу Джучи Золотої Орди [20]. Городище, на якому виник Брацлавський замок, датується XI—XII ст. за даними археології [45].

Венничя (суч. Вінниця) (1375—1381 рр.). На території міста існують городища XIII ст. В. Михайловський [35, с. 188] звернув увагу, що сусіднє місто

«Новий городок» у «Списку» подано поруч з Венецією без коми, тобто, Новий городок — це новозасноване у 1375—1381 рр. місто Вінниця (або ж поновлене на давньоруському городищі, що більш ймовірно). Це робить Вінницю чи не наймолодшим містом на момент складання «Списку».

Гусятин (1469 р.). Магдебурзьке право з 1559 р. Первісно — приватне місто, потім — королівщина.

Звенигород (суч. Звенигородка, Черкаської області) (1375—1381 рр., 1391 р.). Припинило існування як місто після набігів татар XVI ст. Ідентифікація спірна [46].

Зіньків (1431 р., 1462 р.), магдебурзьке право з 1444 р. Нині село.

Иловечь (за припущенням Михайловського [35, с. 218] — суч. Язлівець).

Калюс (1242 р., 1469 р.). Згадується як літописне галицько-волинське місто Пониззя. Відсутнє у «Списку...». Повторно згадується лише у 1469 р. як село. Доля у 1360—1390-х рр. невідома. Нині не існує, затоплене Дністровським водосховищем у 1980-х рр.

Кам'янець (суч. Кам'янець-Подільський) (1344—1345 рр. або бл. 1370 р. [35, с. 221—222]), 1374 р. (Магдебурзьке право, надане братами Коріятовичами — друга столиця Подільського князівства, за «Повістю про Поділля» заснування, уфортифікування та розбудова Кам'яця приписана Коріятовичам, цієї ж версії підтримується Я. Дашкевич, натовість, археологічні дослідження суперечать «литовській» версії Дашкевича [47].

Летичів (1404 р. — згадка про летичівський повіт, 1411 р.). У «Списку...» не згадано, оскільки закладено після його складання, точна дата заснування невідома, ймовірно, воно припадає на князювання останнього представника династії Коріятовичів Костянтина, або ж володарювання Спитка з Мельштина.

Лехновці (1441 р., 1469 р.) — місто у королівській власності, існувало у стані містечка у 1569 р., тоді ж було перейменоване (або було відоме) як Давидковці [35, с. 248].

Меджибіж (1146 р., Болохівське місто Межибожжє, згадка про меджибіжський повіт 1395 р.). Ймовірно, відроджене чи поновлене кн. Коріятовичами. Не згадане у «Списку...».

Новий городок (1375—1392 рр.). На думку В. Михайловського, це — новозасноване місто Ві-

нниця (див. вище). За іншими версіями — Новоград (суч. с. Верхівка Вінницької області) [48], або — с. Нове місто Вінницької області [35, с. 263].

Олчедаїв (1442 р., 1452 р., 1453 р., 1469 р.). У 1442 р. згадуються Вищий та Нищий Олчедаїви [35, с. 269]. Замок згадується у дільчому акті власників — Бучацьких [49, с. 220]. Знищене волоськими військами у XVI ст. та деградувало до статусу села. Тепер с. Вищеолчедаїв, Він. обл.

Плав (1213 р. — за Острозьким списком галицько-волинського літопису). Ідентифіковане Р. Нагнибідою [50] на території с. Жванець Хмельницькою області. На протилежному від мурованого замку Каліновських розташовані залишки давньоруського городища.

Ров (1431 р.). Первісно — приватне місто Одровонжів, потім — королівське. Середмістя та замок розташовані на території с. Барські Черемиси, яке у XVI ст. було передмістям міста Бар під назвою Черемиський Бар, або ж Черемиське місто. Ідентифікував І. Литвинчук [51].

Сатанів (1404 р., 1462 р., 1463 р.). Приватне місто П. Шафранця, згодом — Одровонжа та Сенявських.

Скала (суч. Скала-Подільська) (1370—1381 рр., 1395 р.).

Смотрич (1370—1381 рр. [52, с. 20]) — конвенційно вважається першою столицею Подільського князівства, за літописом, існувало до Коріятовичів.

Соколень (ймовірно, суч. Сокілець, або Соکیلці Він. обл., 1375—1381 рр., 1391 р., 1395 р.) Щодо ідентифікації цього міста досі точаться дискусії, тема локалізації Соکیلця однозначно потребує додаткових досліджень. Припинило існування як місто після набігів татар у XVI ст. Сучасні дослідники більше схильні ідентифікувати його зі Соکیلцем Вінницької області [35, с. 304—305; 53]. Натомість археологічні дослідження доводять дещо інше, а саме — існування саме у Соکیلцях Вінницької області укріплення XIV—XV ст. [14]. Топографія замку та середмістя у Соکیلцях вписується у топологічний ряд укріплень регіону у XIV—XV ст.

Стінка (1395 р. — замковий повіт). Згадується у Спитковому наданні. Не згадується у «Списку». Ймовірно, ще не засноване.

Сутковці (згадується у 1453 р., 1469 р. та 1493 р. як місто, а іноді — як село. Замку не мало, цілком

можливо, що його міський статус був лише формальний. Від 1493 р. і нині — село [35, с. 309].

Тарговиця (суч. Торговиця). Археологічні дослідження фіксують поселення ординського періоду, що існувало у 1320—1360-х рр. [54]. Не загадано у «Списку», ймовірно, занепало на момент його складання. Відроджено Немиром з Бакоти на поч. XV ст., у тому ж столітті знищене татарами [49, с. 266]. У подальшому не відроджувалось. Ймовірно, було прикордонним містом з Золотою Ордою, пізніше — включене до системи Витовтових митниць.

Теребовля (1097 р., 1368 р., 1375—1381 рр.). належність до подільського князівства спірна. Існувало у домонгольський період, було надане Любартом Олександром Коріятовичу ще у 1340-х рр. У «Списку...» згадується, як волинське місто (плутанина, ймовірно, пов'язана з прикордонним розташуванням Теребовлі на межі Подільського князівства та Галицької землі).

Ушиця (1240 р., 1407 р.). Згадується як літописне галицько-волинське місто Пониззя. Відсутнє у «Списку...». Повторно згадується лише у 1407 р. Доля у 1360—1390-х рр. невідома. Нині не існує.

Хмільник (офіційна згадка про 1331 р. чи 1362 р. не підтверджена джерелами, документально підтверджена згадка від 1430-х рр. — в Уваровському списку [55, с. 68—78] «Вітовтова» літопису, згадка 1434 р. Хмельницької волості (замкового повіту). У «Списку...» не загадано, до міст Подільського князівства сучасними дослідниками віднесені помилково.

Червоногород (1395 р., 1402 р., 1410 р. та ін. [35, с. 320—321]). Ймовірно, згадане у хроніці Биховця як Черлений городок. Відомий під назвами Червоний замок. Центр замкового повіту та волості у XV ст. У 1445 р. ділився на Старе місто та Нове місто [8].

Черкаси (1375—1381 рр.). Прикордонне місто Подільського князівства на Дніпрі, межувало з Золотою Ордою.

Черлен (1370—1381 рр.). Спірна ідентифікація: за однією версією це не існуючий нині Червоногород біля с. Нирків (1395 р., 1402 р.), за іншою — це Черленків (нині — Селище) Вінницької області (розташування його у «Списку...» поруч з Вінницею робить це припущення досить обґрунтованим. Топо-

графія історичного міста та замку нагадують планувальну концепцію міст XIV ст., зокрема, Старе місто Вінниці, Брацлав, Сокильців тощо. Місто зруйноване татарами у 1620 рр. і більше не відновлювалось, на карті Боплана вказане як село [49]. У хроніці Биховця згадується Черлений городок [56, с. 473—572] поруч зі Скалою, що дає підстави Черлений городок, а разом з ним і «списковий» Черлен 1375—1381 рр. вважати саме Червоногородом, але, на наш погляд, така версія не може бути прийнята за єдину правдиву через неможливість верифікації тексту хроніки Биховця.

Чирнче (1493 р., 1498 р., 1502 р. [35, с. 323]). Місто у власності кам'янецьких єпископів. Розташоване у меандрі р. Смотрич, за конфігурацією подібного до кам'янецького. Магдебурзьке право з 1578 р. [57, с. 241—243]. Нині — село Черче, Хм. обл.

Чорний Острів. Згадується у 1424, 1490, 1493 роках [35, с. 323]. Як місто, фігурує у 1490—1957 роках, натомість, у 1556 р. згадується як село, якому надається міський статус на німецькому праві (Магдебурзьке право з 1556 р.) [58, f. 8—9v].

Чорнокозинці (1453 р., 1498 р., 1502 р.). Місто з замком у церковній власності. Магдебурзьке право з 1578 р. [59].

Шиповці (1403 р., 1422 р., 1453 р., 1469 р.). Містечко цікаве тим, що привілей на його магдебургію надав Великий Князь Вітовт у 1422 р., на що звернув увагу Андрій Боровський [60].

Ягельниця (1453 р., 1469 р., 1496 р.). У синхронних джерелах вказується і як місто, і як село, ймовірно його міський статус був тоді номінальний.

Ялтушків (1424 р., 1431 р., 1442 р., 1443 р., 1453 р., 1459 р., 1469 р.). Магдебурзький привілей 1546 р., перед тим знищене татарами [61].

Язлівець (див. *Иловечь*).

Для зручності за наведеними даними сформуємо таблицю.

Визначена кількість подільських міст є достатньою і повною для вирішення поставленої мети дослідження.

38 подільських міст відрізняються як за хронологією виникнення/згадування, так і за значимістю, або ж за статусом. Для подальшого порівняльного аналізу систематизуємо міста за групами. До першої занесемо міста, які існували у долитовську добу Дав-

Таблиця

Перелік Подільських міст, які фігурують в актах XIV—XV ст.*

№ з/п	Назва міста, перша згадка/датування за археологією	Згадка в «Списку міст ближніх та дальніх» 1370—1395 [37]	Згадка в Королівському наданні Поділля Спитку з Мельштина, 1395 [62, s. 18]	Згадка в «Списку міст Свиригайла», 1430 [39]	Згадка в Списку подільських міст 1453 [58]	Згадка в <i>Vona Regalia</i> , 1469 [44]	Статус, Форма власності
1.	Бакота, 1240 р.	+	+				повітове, державна
2.	Бедрихівці, 1453 р. [58]						приватна
3.	Божський 1146 р. [63]		+				повітове, державна
4.	Борцов, 1453 р. [64, s. 221]						приватна
5.	Брацлав, 1352 р./XI ст.	+		+			повітове, державна
6.	Вінниця	+	+				державна
7.	Вищеолчедаїв, 1431 р. [65, s. 269]				+	+	
8.	Гусятин, 1469 р.					+	державна
9.	Звенигород	+	+	+			повітове, державна
10.	Зіньків, 1404 р. [66]					+	приватна
11.	Язлівець, 1402 р. [35]	+				+	приватна
12.	Калюс, 1242 р.					+	державна
13.	Кам'янець-Подільський 1344 р.**	+	+		+	+	столиця, державна
14.	Криків, 1453 р.				+		приватна
15.	Летичів, 1404 р. [67, с. 328]			+	+	+	повітове, державна
16.	Шиповці, 1403 р. [58, s. 433]				+	+	приватна
17.	Меджибіж, 1146 р. [70]		+		+	+	повітове, державна
18.	Плав, [50] 1213 р.						державна

* З метою уникнення плутанини через різницю у написаннях та перейменування деяких міст у таблиці подані сучасні назви, або існуючі на момент зникнення (за останньою згадкою).

** Спірне датування [35, с. 222]. За Я. Куртикою, 1344—1345 рр. [68, s. 156—157]. За Д. Карчевським, 1370 р. [69, s. 268—269; 320].

Продовження таблиці

№ з/п	Назва міста, перша згадка/ датування за археологією	Згадка в «Списку міст ближніх та дальніх» 1370—1395 [37]	Згадка в Королівському наданні Поділля Спитку з Мельштина, 1395 [62, s. 18]	Згадка в «Списку міст Свиригайла», 1430 [39]	Згадка в Списку подільських міст 1453 [58]	Згадка в Вона Regalia, 1469 [44]	Статус, Форма власності
19.	Полонне, 1366 р. [71, s. 210]			+			державна, приватна
20.	Бар, 1431 р. [35, с. 290—291]				+	+	приватна
21.	Сатанів, 1404 р. [66, s. 89]				+	+	приватна
22.	Скала-Подільська	+	+		+	+	повітове, державна
23.	Смотрич	+	+		+	+	столиця, державна
24.	Сокільці	+		+			повітове, державна
25.	Стінка, 1395 р.		+				повітове, державна
26.	Сутківці, 1453 р.				+	+	приватна
27.	Торговиця						державна, приватна
28.	Теребовля, 1097 р. [63, с. 146]	+	+				повітове, державна
29.	Стара Ушиця, 1240 р. [72, с. 461]				+	+	державна
30.	Хмільник, 1434 р. [52, с. 130]				+	+	повітове, державна
31.	Черкаси	+	+	+			державна
32.	Селище	+					державна, приватна
33.	Червоногород		+		+	+	повітове, державна
34.	Черче, 1493 р. [67, с. 339]						церковна
35.	Чорний Острів, 1424 р. [73, с. 162]						державна, приватна
36.	Чорнокозинці, 1453 р.				+		церковна
37.	Ягельниця, 1453 р.				+	+	приватна
38.	Ялушків, 1424 р. [74, s. 96]				+	+	державна

ньої Русі та Золотої Орди: літописні галицькі Теробовля, Калюс, Ушиця, Бакота, Плав; болохівські Божськ та Меджибіж, міста, відомі за археологією: Кам'янець, Брацлав, Торговиця; Смотрич, який існував за «Повістю про Поділля» — разом 11 міст. Список є неповний, адже неідентифікованих городищ давньоруського типу XI—XIII ст. на території Поділля значно більше. Це означає, що на момент приходу литовців на подільській землі вже існувала містобудівна традиція та система міських поселень та укріплень, яку використали кн. Коріятовичі.

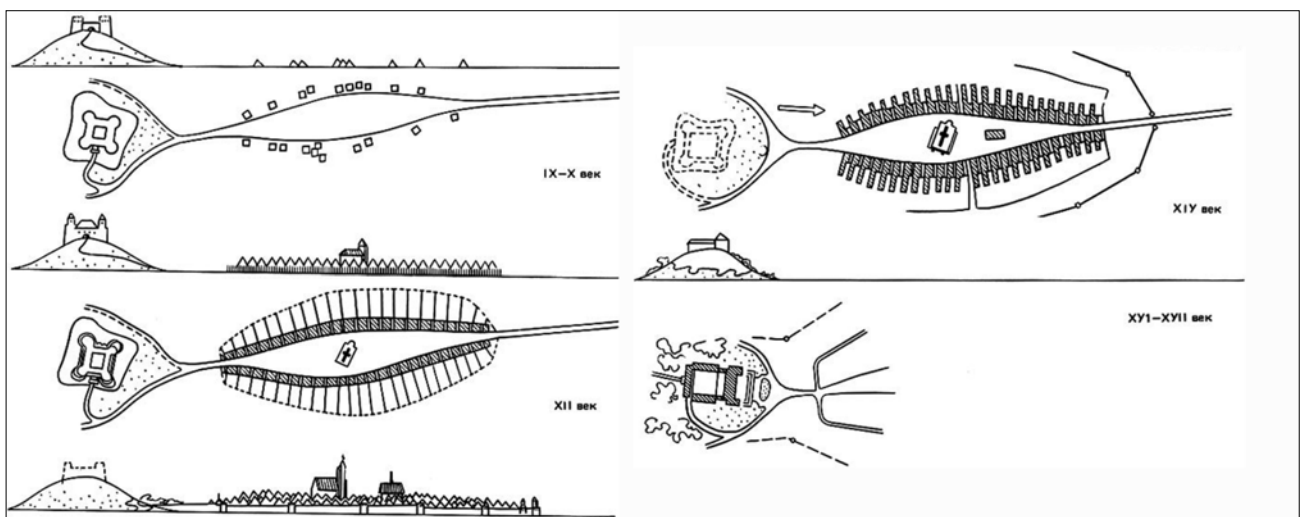
До другої групи занесемо міста, які згадуються у документах XIV ст. — часи князювання Коріятовичів. Це Вінниця (Новий городок — за В. Михайловським), Черкаси (археологічно доведено заснування за часів Коріятовичів [2], Сокилець (ідентифікація спірна [53]), Звенигород (ідентифікація спірна [43]), Скала, Язлівець, Стінка, Черленків (ідентифікація спірна, Червоногород (9 міст, з них ідентифіковано 6).

До третьої категорії віднесемо міста, закладені після розділу Подільського князівства на Західне та Східне між Литвою та Польщею у 1395 р. До них відносяться: Бедрихівці, Борщів, Гусятин, Зіньків, Криков, Летичів, Лехновці, Пава, Пилипковці, Ров, Сатанів, Серет, Хмільник, Чемеривці, Чирнче, Чорний Острів, Чернокозинці, Шиповці, Ягельниця, Ялушків (всього 20 міст). Частина з цих міст, що вперше згадуються у XV ст., у тому ж столітті деградували до рівня сіл і в такому стані проіснували до XVIII—XXI ст. (Криков, Лехновці, илипковці, Серет, Чемеривці, Чирнче,

Шиповці, Ягельниця — 9 міст). У цих містах на сьогодні досить складно відчитати релікти сталих містобудівних структур, ймовірно, доведеться погодитись з думкою В. Михайловського, що у цих випадках ми маємо справу хіба що з «канцелярським» піднесенням сіл до рівня міст через прагнення їхніх власників підкреслити свій статус. Найбільш яскравими прикладами розквіту міст цієї категорії та реального утворення урбаністичної структури є Летичів, Сатанів, Ров (Бар), Гусятин. Ця категорія міст зосереджена на Західному Поділлі, підвладному польській короні.

На Східному поділлі у цей час Великий князь Вітовт реалізовує масштабну програму виходу Велико-го Князівства Литовського до Чорного моря та закріплення у його портах, на що скеровуються основні ресурси держави. Збудовані замки Караул, Чорногород, Качибей не мали при собі міста та адміністративного впливу на довколишню округу, оскільки розташовувалися у степу, яка на той момент не була освоєна осілим способом, отже контролювати її звичним для середньовіччя способом побудови мережі укріплених міст чи приватних феодалських замків неможливо. Такі укріплення радше маркували присутність Великого Князівства Литовського на віддалені від його метрополії та виконували митно-фіскальні функції — саме через них Велике Князівство Литовське вело чорноморську торгівлю з Європою.

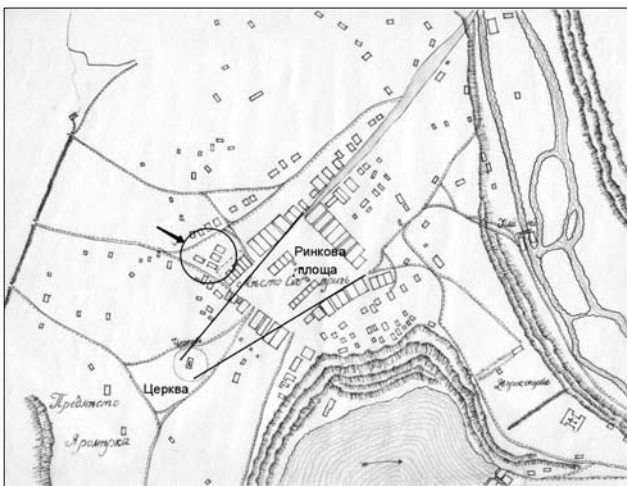
З історико-географічного погляду на подільські міста перейдемо до архітектурно-містобудівного, для чого визначимо стан збереження історичних планувальних структур. Передусім слід виключити міста, які на сьо-

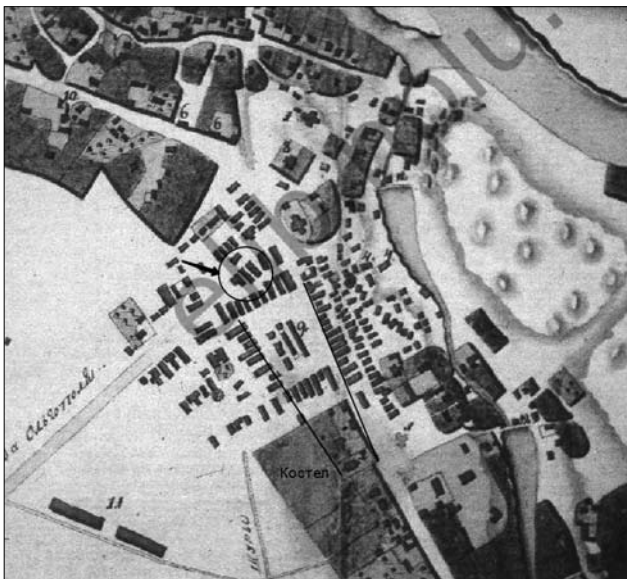
Іл. 2. Генеза долокаційного уфортифікованого міста з довгим ринком (за Е. Грушкою)

годні не підлягають натурним дослідженням. З першої групи до них відносяться: Божський (не ідентифіковане), Калюс, Ущиця, Бакота (затоплені Дністровським водосховищем, дослідження можна провести за умови введення у науковий обіг невідомих детальних історичних планів та аерофотозйомок).

Детально генезу формування нерегулярного середмістя з довгим веретеноподібним ринком реконструював чеський архітектор проф. Е. Грушка [75] (іл. 2). За його схемою ринок виникає у сільському поселенні при замку феодала на головній дорозі і забудовується окремо стоячими садибами — «хижинами». Ринок звужується з двох кінців пропорційно віддаленню

Іл. 3. Прорис історичного плану Смотрича XIX ст. (за Р. Нагнибідю) [77]. Стрілкою позначені будинки на вулиці, що сформувались за міськими укріпленнями

Іл. 4. Історичний план Брацлава XIX ст. (за Ричковим) [4]. Стрілкою позначені будинки на вулиці, що сформувались за міськими укріпленнями

осель від місця торгу. Згодом садибна забудова сторін ринку замінюється щільними стрічками фасадів, що утворює міський характер забудови середмістя. Позаринкові квартали у цей час обводяться фортифікаціями, що завершує процес формування укріпленого середмістя як важливого компонента урбаністичного оборонного комплексу. На чеських землях цей процес відбувався майже синхронно з українськими — від X до XIV ст. Натомість, існували відмінності, пов'язані здебільшого з негативною економічною ситуацією, викликаною залежністю від Орди та розривом сталих торгівельних зв'язків. Так, на Поділлі нерівномірно відбувався процес ущільнення забудови в середмістях та приринкових кварталах [76, с. 228—241], на найбільш віддалених на схід територіях вона залишалась садибною. В середньому традиція забудови міських кварталів з розривами між будинками зберігалась до XX ст. Другою відмінністю є розташування сакральних споруд — якщо містах Західної Європи собор стояв в середині ринку і формував поліцентричну систему ринкових площ довкола себе, в українських містах сакральні споруди розміщувались у сторонах ринку. Третьою відмінністю є фланкуючий квартал ринкових площ в українських містах, що робить українські ринки не веретеноподібними а видовженими трикутними. Яскравим прикладом підтвердження цієї думки може бути Летичів, вперше згаданий під 1411 р. і розпланований вже під впливом польських готичних традицій.

Дослідження цих трьох груп міст має надати відповідь на питання — чи принесли Коріятовичі нову концепцію розбудови міст у подільській регіон, чи змінилась ця концепція після ліквідації Подільського князівства?

З першою категорії наявна джерельна база не дозволяє дослідити міста Калюс, Ущиця, Бакоту, Божськ, Сокилець, Звенигород та Сокилець. У містах Язловець, Кам'янець, Смотрич, Брацлаві, Меджибожі збережені релікти довгих нерегулярних ринків, характерних для давньоруської містобудівної традиції. Під час регуляції середмість у цих містах (найвірогідніше — за часи надання їм Магдебурзького права) ринки забудовували фланкуючим кварталом, що зменшувало їхню площу на надавало форму трапеції. Простір ринкової площі за новим кварталом забудовувався, залишаючи лінії довгого ринку у вулицях, що продовжувались від сторін ринку.

Згідно з результатами досліджень історичної картографії у середмістях Брацлава та Смотрича сформовано схожий тип ринків. На історичній картографії XVIII—XIX ст. вони зображені трапецеподібними у плані. Продовження промінів по бічних сторонах трапеції зводяться на ділянці костелу, що дає змогу відтворити втрачену забудову довгого ринку, який існував до регуляції середмістя у XVIII ст. (іл. 3, 4).

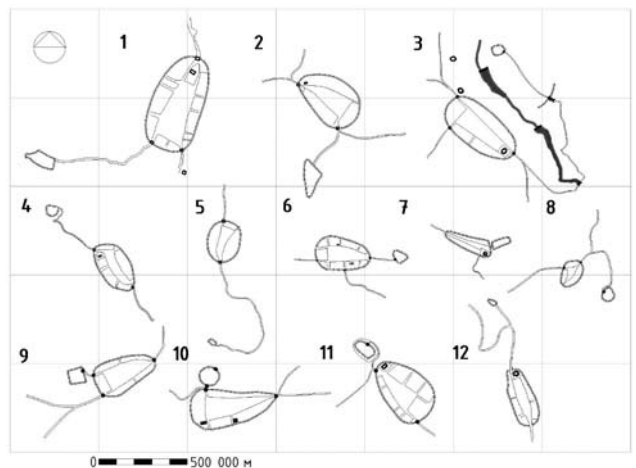
Подібний феномен також виявлений М. Каплінською у Скалі-Подільській. Звернемо увагу, що у цьому місті костел зорієнтовано апсидою на схід, як у православних церков, що, на думку О. Рибчинського, свідчить про тяглість місцевих традицій не тільки в оборонній, але й сакральній архітектурі. Оборонний периметр середмістя мусив проходити за приринковими кварталами і обводити середмістя у вигляді овалу. Реперними об'єктами у випадку Брацлава виступають втрачені нині, але зафіксовані на плані міста XIX ст. будинки по вул. Незалежності, чії ділянки повторюють заокруглення лінії міських фортифікацій. Аналогічна ситуація є і в Смотричі — будинки, розташування яких вказує на заокруглений обрис міських укріплень, розташовувались на розі сучасних вулиць Дмитра Бачинського та Биковського (позаринковий квартал) на карті XIX ст. У Хмельнику обрис нерегулярного долокаційного ринку залишився й досі. Хоча історична ринкова площа зараз юридично не має своєї назви, на її території розташовується міський сквер, обмежений вулицями Шолома Алейхома та Шевченка, які сходяться недалеко від костелу Пресвятої Трійці (мурована будівля 1603 р., дерев'яна — невідомо). Місце розташування костелу аналогічне як у Брацлаві та Смотричі — у кінці ринкової площі, біля міської брами. Міські укріплення проходили із західної сторони по вулиці Свято-Покровській (зафіксовані залишки ескарпування), релікти укріплень зі східної сторони знищені регуляцією XIX ст. Замок, що стояв окремо, хоч і близько розташований до міста, відділяється широким ровом за планом 1798 р. (рештки рову збережені дотепер у вигляді западини рельєфу). Приклад Хмельника особливо показний, оскільки місто було засноване невдовзі після закінчення правління Коріятовичів, ймовірно — за володіння Західним поділлям Спитком Мельштинським та в умовах включення Західного Поділля до Польського королівства, але польська влада через своїх місцевих урядників на той час теж не вносила нових течій у містобудування.

Дослідимо просторові кількісні просторові характеристики міст кожної з категорії. Площа досліджених міст першої групи коливається від 13,3 ГА (Кам'янець) до 7,25 ГА (Смотрич), середня площа складає 9 ГА. Відстані доріг між замком та середмістям коливаються від 1 км (Брацлав) до 250 м (Смотрич). Середня відстань складає 625 м.

Площа досліджених міст другої групи коливається від 4,2 ГА (Старе місто Вінниці) до 3,48 ГА (Язловець), середня площа складає 3,37 ГА. Відстані доріг між замком та середмістям коливаються від 820 м (Язловець) до 348 м (Вінниця). Середня відстань складає 524 м.

Площа досліджених міст третьої групи коливається від 7,9 ГА (Летичів) до 1,3 ГА (Ров), середня площа складає 3,35 ГА. Відстані доріг між замком та середмістям коливаються від 400 м (Ров) до 16 м (Червоноград). Середня відстань складає 225 м.

З наведених кількісних показників випливає, що міста першої групи мають вдвічі більшу площу середмістя, ніж міста інших двох груп, середні площі міст другої та третьої групи збігаються, натомість у містах третьої категорії є велика різниця у показниках площі — від найбільшого Хмельника до найменшого Рову. Також зауважимо, що з часом територія між замком та середмістям зменшувалась. У містах тре-

Іл. 5. Планувальні структури укріплених міст Подільського князівства II пол. XIV — поч. XV ст.: 1) Кам'янець-Подільський (13,3 ГА); 2) Смотрич (7,25 ГА); 3) Брацлав (8,59 ГА); 4) Вінниця (Старе місто) (4,2 ГА); 5) Язловець (3,48 ГА); 6) Меджибіж (4,56 ГА); 7) Червоноград (за опрацюваннями Квятковського та Рибчинського) (1,8 ГА); 8) Ров (Бар) (1,3 ГА); 9) Летичів (7,9 ГА); 10) Гусятин (5,4 ГА); 11) Хмельник (7,72 ГА); 12) Скала-Подільська (за опрацюванням М. Каплінської [10]) (3,4 ГА)

тьої категорія замок та середмістя розташовані поруч і утворюють єдину систему оборони (Гусятин, Лeticів, Червоногород, (згодом — Ялтушків [78]) (іл. 5).

Висновки. Проаналізувавши розвиток будівництва подільських міст у XIV—XV ст., вдалося з'ясувати особливості їхнього формування з часовими межами. Міста, які були засновані за часи Давньої Русі, татаро-ординського ярма, Галицько-волинського князівства або Болохівської землі (тобто до опанування литовцями території майбутнього Подільського князівства), характеризуються великою площею середмість та значним віддаленням замку від нього. Міста, заснування та розвиток яких можна асоціювати з правлінням подільських князів Коріатовичів, зберігають містобудівну традицію «долиновських» міст, натомість, їхні площі суттєво менші. У містах, які були засновані після ліквідації Подільського князівства, прослідковується розташування замку поруч із середмістям та суттєве зменшення площі середмістя. Всі досліджені міста мають двохкомпонентну структуру — замок (дитинець, город) та укріплене середмістя, у більшості випадків розташовані автономно один від одного. Прикметами розглянутих міст є довгий ринок-торговиця, нерегулярне середмістя, обрис міських фортифікацій овальної конфігурації, розташування головної сакральної споруди біля брами, в стороні ринку. Ці ознаки відповідають долокаційним містам, розбудованим на руському праві. Аналогічна структура середньовічного міста існувала синхронно і в містах інших країн Європи з деякими відмінностями.

Внаслідок порівняльного аналізу можна визначити, що формування перспективного майбутнього історичних міст України вимагає вивчення широкого спектру пам'яткових об'єктів у всіх регіонах України. Особливе місце займають пам'ятки архітектури і містобудування періоду XIV—XV ст., коли українські землі, що входили до складу Київської Русі (крім Галичини), були приєднані до Литви, якою правила династія Гедеміновичів.

Список скорочень

AGAD — Archiwum Główny Akt Dawnych

МК — Метрыка Коронна

1. Пламеницька О. Про подільську архітектурно-урбаністичну школу з погляду історичної географії. *Теорія та історія архітектури і містобудування*. 1999. Вип. 4. С. 145—155.

2. Куштан Д., Ластовський В. *Археологія та рання історія Черкас*. Київ; Черкаси: Ін-т археології НАН України, 2016.
3. Царенко С. Містобудівна еволюція Вінниці за середньовіччя. *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини*. 2005. Вип. 2. С. 307—327.
4. Ричков П. Нотатки до урбаністичної історії Брацлава. *Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку ХХ ст.: Матеріали наукової конференції 24—25 вересня 2015 р.* Вінниця, 2016. С. 314—323.
5. Пламеницька О. *Castrum Camenecensis. Фортеця Кам'янець: (пізньоантичний — ранньомодерний час)*. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2012.
6. Підставка Р. Замки князів Коріатовичів на Поділлі (на матеріалах НЗ «Замки Тернопілля»). *Ревіталізація спільної українсько-польської історичної та культурної спадщини: проблеми дослідження та міжнародний досвід*. 2018.
7. Пламеницька О.А. Початок литовського правління на Поділлі (фортифікаційний аспект). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: історія*. 2011.
8. Рибчинський О., Квятковський Л. Особливості формування історико-архітектурного середовища Червоногоrodu у XIV — першій половині ХХ століть. *Фортеця: збірник заповідника «Тустань»*. 2020. Кн. 4. С. 492—505.
9. Рибчинський О. Язлівець — місто ренесансу. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2005. № 36. С. 76—94.
10. Каплінська М.В. Довгі ринки в історичних містах Східної Галичини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Архітектура. 2013. № 757. С. 302—309.
11. Литвинчук І. Історико-містобудівні дослідження оборонних комплексів м. Вінниці русько-литовської доби (XIV—XVI ст.). *Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications*. 2020. № 14. С. 74—89. URL: <https://doi.org/10.23939/fortifications2020.14.074>
12. Литвинчук І. Гіпотетична реконструкція історичних фортифікацій та топографії смт Меджибіж у XII—XVIII ст. *30-та наукова сесія Наукового Товариства ім. Шевченка 28 березня 2020 р.: Матеріали доп. коміс. архітектури та містобудування НТШ, м. Львів, 28 берез. 2020 р.* Львів, 2020. С. 13—22.
13. Cherkes B., Lytvynchuk I. Spontaneous and regular models of fortified cities of Ukraine in the 16th—17th centuries. *Architectural Studies*. № 6. P. 1—9. DOI: <https://doi.org/10.23939/as2020.01.001>
14. Кучера М.П. Середньовічне городище біля с. Сокільці на Південному Бузі. *Археологія*. 1965. Т. 19. С. 201—214.
15. Виногородська Л.І. Металеві вироби з майстерні ковала кінця XIV — першої половини XV с. *Магістеріум*. 2011. № 45. С. 86—91.

16. Виногородська Л.І., Потехіна І.Д., Долженко Ю.В. Формування соціально-просторової й антропологічної структури давньої Вінниці (за матеріалами XIII—XVI та XVIII—XIX ст.). *Сторінки історії*. 2020. № 51. URL: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.51.2020.220174> (дата звернення: 02.10.2022).
17. Куштан Д. Історія черкаських замків (XIV—XVIII ст.). *Україна — на шляху до Незалежності: Зб. матер. наук.-практ. конференц., м. Корсунь-Шевченківський, 6 груд. 2017 р.* С. 20—28.
18. Куза А.В. *Древнерусские городища X—XIII вв. Свод археологических памятников*. Москва: Христианское издательство, 1996.
19. Молчановский Н.В. *Очерк известий о Подольской земле до 1434 года: (преимущественно по летописям)*. Киев: Тип. Императ. Ун-та св. Владимира, 1885.
20. Дашкевич Я. Степові держави на Поділлі та в Західному Причорномор'ї як проблема історії України XIV ст. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2006. Вип. 10. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. С. 112—121.
21. Білецька О.В. *Поділля на зламі XIV—XV ст.: до витоків формування історичної області*. Одеса: Астропринт, 2004.
22. Михайловський В.М. Формування території історичного Поділля у другій половині XIV ст. *Український історичний журнал*. 2017. № 3. С. 67—82.
23. Михайловський В.М. Правління Коріатовичів на Поділлі (1340-ві—1394 рр.): соціальна структура князівського оточення. *Український історичний журнал*. 2009. Вип. 5 (488). С. 34—47.
24. Михайловський В. Населенні пункти західного Поділля та Подільського воєводства (1402—1444 рр.) у світлі королівських, великокнязівських та старостинських документів. *Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр., м. Київ*. 2003. С. 212—369.
25. Русина О.В. Українські аспекти білорусько-литовського літописання. *Український історичний журнал*. 2016. № 6. С. 127—150.
26. Бевз М.В. Методика ідентифікації та верифікації різночасових елементів розпланувально-просторової системи історичного міста (на прикладі міста Белза). *Архітектура. Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2004. № 505. С. 350—360.
27. Бойко О., Слободян В. Розвиток та формування урбаністичної структури Белза на основі картографічних та архівних досліджень. *Белз і Белзька земля*. 2006. С. 140—166.
28. Диба Ю., Петрик В. Планувальна структура «дококаційного Львова». *Семінарії «Княжі часи»*. 2002. С. 40—59.
29. Погорілець О., Саввов Р. До питання карбування монети на Поділлі в другій половині XIV ст. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2004. С. 145—153.
30. Винокур І.С., Горішний П.А. *Бакота. Столиця давньоруського Пониззя*. Кам'янець-Подільський: Центр Поділезнавства, 1994.
31. Якубовський В.І. *Болохівська земля XII—XIII ст. Історія, матеріальна культура, економіка*. Кам'янець-Подільський, 2021.
32. Полехов С.В. Летописная «Повесть о Подолье». Ч. 1. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2014. № 1 (55). С. 33—42.
33. Полехов С.В. Летописная «Повесть о Подолье». Ч. 2. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2014. № 2 (56). С. 49—62.
34. Крикун М. *Подільське воєводство у XV—XVIII століттях: Статті і матеріали*. Львів, 2011.
35. Михайловський В. *Історія, мова, географія: топоніми середньовічного Поділля*. Київ: Темпора, 2021.
36. Михайловський В.М., Шандра В.С. *Повіт. Енциклопедія історії України*. Київ, 2011. Т. 8: Па-Прик. С. 283—284. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Povit.
37. Тихомиров М.Н. Список русских городов дальних и ближних. *Исторические записки*. 1952. Т. 40. Москва. С. 214—259.
38. Білецька О.В. «Казус Спитка»: До історії вивчення середньовічного Поділля: Друга половина XIV — перша половина XV ст. *Київська старовина: Науковий історико-філологічний журнал*. 03/2005. № 2. С. 23—33.
39. Полехов С.В. «Список городов Свидригайла». Датировка и публикация. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2014. С. 111—125.
40. Білецька О.В. Качибей у світлі джерел XV—XVI століть (матеріали до вивчення історичної географії Поділля та Північного Причорномор'я). *Збірник історичного факультету*. Т. 26. 2015. С. 232—258.
41. Белецкая О.В. Маяк в XIV—XVI веках (материалы к изучению исторической географии Подолии и Северного Причерноморья). *Золотоордынская цивилизация. Казань*, 2016. Вып. 9. С. 186—196.
42. Білецька О. Караул в історичних джерелах XV—XVI ст. *Ukraina Lithuanica*. 2019. Т. 5. С. 28—52.
43. *Matricularum Regni Poloniae summaria: excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*. Varsoviae: C. Kowalewski, 1905. Vol. 3.
44. Боровський А.В. *Ревізія привілеїв на маєтки в Подільському воєводстві 1469 р.* (Bona regalia onerata in terris Russiae etc. Lustracio 1469). Літопис Скали. Особистий архів краєзнавця Боровського А.В. URL: <http://litopys-skaly.blogspot.com/2018/12/1469-bona-regalia-onerata-in-terra.html>

45. Виногородська Л. Археологічні дослідження замку в Брацлаві Вінницької області у 2003 році. *Могилянські читання'2004*. Київ, 2005. С. 143—152.
46. Гедзь Т. До питання про існування та локалізацію "степоного" Звенигорода. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/AuxHistSci/HistGeography/Zvenygorod.html>
47. Винокур І., Петров М. Про час заснування Кам'янця-Подільського: дискусійний аспект. *Краєзнавство*. № 1—4. 1999. С. 10—24.
48. Царенко С. Місто Вінниця: Історичний путівник-посібник з архітектурної спадщини (чернетка для популярного видання) *Исторический гид по древнерусской, «польской» и украинской Виннице из авторских материалов для Свода памятников — пока только черновик и только незаконченная первая часть работы*. 2015. (Препринт). URL: <https://ru.calameo.com/books/004798737901a1f806d3c>.
49. Мальченко О. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводства XV — середина XVII століть. Київ: Національна академія наук України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2001.
50. Нагнибіда Р., Литвинчук І. Формування оборонних укріплень літописного Плаву (Жванця) у XII—XVIII ст. *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*. 2020. № 12. С. 178—195.
51. Литвинчук І., Рибчинський О. Урбаністичний оборонний комплекс міста Бар (Рів) у XV—XVIII ст. спроба гіпотетичної реконструкції на підставі невідомого плану 1821 року. *Збірник матеріалів «Археологія & Фортифікація України X Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, присвяченої 90-річчя від дня народження Іона Срульовича Винокура (1930—2006)*, Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О.А. 2021. С. 188—197.
52. Розов В. *Українські грамоти. Том 1: XIV в. I перша половина XV в.* Київ: Історично-Філологічний Відділ Української Академії Наук; *Збірник № 63*, 1928.
53. Гедзь Т. Соколицька волость та навколишні землі у 1391 році. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/AuxHistSci/HistGeography/SokileckaVolost.html>
54. Козир І., Позивай Т. Дослідження Торговицького середньовічного комплексу в 2008—2009 рр. *Археологічні дослідження в Україні: 2009*. Київ; Луцьк, 2010.
55. *Полное собрание русских летописей*. Москва, 1980. Т. 35: Слудкая (Уваровская) летопись. С. 67—78.
56. Список Быховца. *Полное собрание русских летописей*. СПб, 1907. Т. 17: Западнорусские летописи.
57. *Труды Подольского епархиального историко-статистического коми тета*. Ред. Н.И. Яворовский. Т. 7. Каменец-Подольск: Тип. Под. губ. правл., 1895.
58. Księga wpisów za podkanclerstwa Jana syna Lutka z Brzezia. *AGAD*. MK. Sygn. 11. S. 10.
59. Księga wpisów za podkanclerstwa Jana Borukowskiego, zawiera wpisy dokumentów. *AGAD*. MK. Sygn. 122. F. 141—142.
60. Боровський А. Два документи про село Шунівці. URL: http://litopys-skaly.blogspot.com/2019/02/blog-post_2.html
61. Księga wpisów za kanclerstwa Jana Zamoyskiego, zawiera wpisy dokumentów. *AGAD*. MK. Sygn. 123. F. 728v-730.
62. Gorczaka B. *Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*. Т. 1. 1366—1506. Lwów, 1887.
63. *Літопис руський за Іпатським списком*. Ред. О.В. Мишанич; пер. з давньорус. Л.Є. Махновець. Київ: Дніпро, 1989.
64. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacji śp. Alexandra hr. Stadnickiego*. Lwów: Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego, 1887. Vol. 12.
65. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*. Arr. by A. Lewicki. Kraków: Drukarnia «Czasu», 1891. Vol. 2: 1382—1445.
66. *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*. Kraków: Akad. Umiejętności, 1905. Vol. 4: 1386—1450.
67. Матеріали для історії місцевого управління в зв'язі з історією сословної організації. Акты Барского староства XVII—XVIII в. *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе*. Киев, 1894. Ч. 8. Т. 2.
68. Kurtyka J. Najstarsze dokumenty dla franciszkanów kamienieckich z lat 1400—1402. *Roczniki Historyczne*. 2001. № 67. P. 149—168.
69. Karczewski D. *Franciszkanie w monarchii Piastow I Jagellonow w sredniowieczu. Powstanie-rozwoj-organizacja wewnetrzna*. Kraków: Avalon, 2012.
70. *Полное собрание русских летописей*. Санкт-Петербург, 1908. Т. 2: Ипатьевская летопись. URL: <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat16.htm>.
71. *Skarbiec diplomatów papieżkich, cesarskich, krolewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów postępujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*. Ed. by I. Danilowicz. Wilno: W drukarni A.H. Kirkora i sp., 1860. Vol. 1.
72. Соловьев С.М. *История России с древнейших времён*. Т. 2. Гл. 5. 1851—1879. СПб.
73. Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Серія перша (ч. 1—80) (1361—1530). Редкол.: П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. Львів: Світ, 2005. Т. 7.
74. *Vitoldiana: Codex privilegiorum Vitoldi Magni ducis Lithuaniae 1386—1430 (Seria Historia)*. Poznan: Polska Akademia Nauk, 1986.

75. Бунин А.В. *Городские улицы. Архитектура и градостроительства*. URL: <http://townevolution.ru/books/item/f00/s00/z0000021/st013.shtml>
76. Поліщук М.В. *Архітектурно-просторова організація єврейських містобудівних комплексів XV — поч. XX ст. у структурі історичних поселень Поділля*: дис. ... канд. архіт.: 18.00.01. Київ, 2002.
77. Нагнибіда Р. Відображення історико-планувальної структури містечка Смотрича XV—XVIII ст. на плані першої половини XIX ст. *Матеріали XIV Подільської наукової історикокраєзнавчої конференції (присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства)*. Кам'янець-Подільський: ФОП Син О.В., 2004. С. 130—139.
78. Рибчинський О. Безуспішні міста барської околиці: Ялушків, Межирів, Поросятків, Мар'янівка, Барок та Берлинці. *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*. 2021. № 14. С. 122—131. DOI: 10.23939/fortifications2020.14.122.
- Rybchyns'kyj, O. (2005). Yazlivets is a city of renaissance. Independent cultural magazine «Y», 36, 302—309 [in Ukrainian].
- Kaplins'ka, M. (2013). Long markets in the historical cities of Eastern Halychyna. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series of Architecture*, 757, 302—309 [in Ukrainian].
- Lytvynchuk, I. (2021). Historical and urban research of defense complexes of Vinnitsa of Rus'-Lithuanian era (14th—16th centuries). *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*, 14 (2021), 74—89. Retrieved from: <https://doi.org/10.23939/fortifications2020.14.074> [in Ukrainian].
- Lytvynchuk, I. (2020). Hipotetychna rekonstruktsiia istorichnykh fortyfikatsij ta topohrafii smt Medzhybizh u XII-XVIII st. In 30-ta naukova sesiia Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka 28 bereznia 2020 r. (Pp. 13—22) [in Ukrainian].
- Cherkes, B., & Lytvynchuk, I. (2020). Spontaneous and regular models of fortified cities of Ukraine in the 16th—17th centuries. *Architectural Studies*, 6, 1—9. Retrieved from: <https://doi.org/10.23939/as2020.01.001>.
- Kuchera, M. (1965). Medieval settlement near the village of Sokiltsi on Southern Buza. *Arkheolohiia*, 19, 201—214 [in Ukrainian].
- Vynohrods'ka, L. (2011). *Metalevi vyroby z majsterni kovalia kintsia 14 — pershoi polovyny 15 s. Magisterium*, 45, 86—91 [in Ukrainian].
- Vynohrodska, L., Potekhina, I., & Dolzhenko, Yu. (2020). Formation of the Socio-Spatial and Anthropological Structure of Vinnytsia According to Archaeological (the 13—16th Cent.) and Anthropological (the 18—19th Cent.) Materials. *History Pages*, 51. Retrieved from: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.51.2020.220174> [in Ukrainian].
- Kushtan, D. (2018). History of Cherkasy castles (XIV—XVIII centuries). *Ukraine is on the way to independence* (Pp. 20—28) [in Ukrainian].
- Kuza, A. (1996). *Ancient Russian settlement of the 10th-13th centuries. Vault of archaeological monuments. Christian publishing house* [in Russian].
- Molchanovskyj, N. (1885). *An outline of information about the Podolsk land until 1434: (predominantly according to chronicles)*. Type. Emperor University of St. Vladimir [in Russian].
- Dashkevych, Ya. (2006). Steppe states in Podillja and western black sea area as a problem of the history of Ukraine of XIV century. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 10, 112—121 [in Ukrainian].
- Biletska O.V. (2004). *Podillia at the turn of the 18th and 19th centuries: to the origins of the formation of the historical region*. Odesa: Astroprint [in Ukrainian].
- Mykhajlovs'kyj, V. (2017). Formation of the historical territory of Podillia in the second half of the 14th century *Ukrainian Historical Journal*, 3, 67—82 [in Ukrainian].

REFERENCES

- Plamenyts'ka, O. (1999). *About the Podil architectural and urban school from the point of view of historical geography. Theory and history of architecture and urban planning*, 4, 145—155 [in Ukrainian].
- Kushtan, D., & Lastovs'kyj, V. (2016). Archeology and early history of Cherkasy. Kyiv; Cherkasy: In-t arkheolohii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Tsarenko, S. (2005). Town planning evolution of Vinnytsia during the Middle Ages. *Modern problems of research, restoration and preservation of cultural heritage*, 2, 307—327 [in Ukrainian].
- Rychkov, P. (2016). Notes to urbanist history of Bratislava. Cities and towns of Podillia from the Middle Ages to XX st.: Materials of Scientific konferense 24—25 September 2015 r. (Pp. 314—323) [in Ukrainian].
- Plamenyts'ka, O. (2012). *Castrum Camenecensis. Kamianets Fortress: (late antiquity - early modern times)*. FOP Syn O.V. [in Ukrainian].
- Pidstavka R. (2018). *Zamky kniaziv Koriatovychiv na Podilli (na materialakh NZ "Zamky Ternopillia")*. Revitalizatsiia spilnoi ukraïnsko-polskoi istorichnoi ta kulturnoi spadshchyny: problemy doslidzhennia ta izhnarodnyi dosvid [in Ukrainian].
- Plamenyts'ka, O. (2011). The beginning of Lithuanian rule in Podillia (fortification aspect). *Scientific issues of Vinnytsia mykhailo kotsiubynskyistate pedagogical university. Section: pedagogics and psychology* [in Ukrainian].
- Rybchynskyi, O., & Kviatkovskyi, L. (2020). Characteristics of the formation of the historical-architectural environment in chervonohorod in the 14th — first half of the 20th century. *Fortetsia: zbirnyk zapovidnyka «Tustan'»*, 4, 492—505 [in Ukrainian].

- Mykhajlovs'kyj, V. (2009). The rule of the Koriatovychs in Podilla (1340-1394): social structure of the princely entourage. *Ukrainian Historical Journal*, 5 (488), 34—47 [in Ukrainian].
- Mykhajlovs'kyj, V. (2003). Naseleenni punkty zachidnoho Podillia ta Podil's'koho voievodstva (1402—1444 rr.) u svitli korolivs'kykh, velykokniazivs'kykh ta starostyns'kykh dokumentiv. *Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini* (Рр. 212—369) [in Ukrainian].
- Rusyna, O. (2016). Ukrainian aspects of Belarusian-Lithuanian annals. *Ukrainian historical magazine*, 6, 127—150 [in Ukrainian].
- Bevz, M. (2004). Methodology of identification and verification of different temporal elements of the planning-spatial system of the historical city (on the example of the city of Belza). *Series of Architecture*, 505, 350—360 [in Ukrainian].
- Bojko, O., & Slobodian, V. (2006). Development and formation of the urban structure of Belza on the basis of cartographic and archival research. *Belz and Belz land* (Рр. 140—166) [in Ukrainian].
- Dyba, Yu., & Petryk, V. (2002). Planning structure of “regional Lviv”. “Princely times” seminar (Рр. 40—59) [in Ukrainian].
- Pohorilets', O., & Savvov, R. (2004). *Regarding the issue of coinage in Podillya in the second half of the 18th century. New researches of the monuments of the Cossack era in Ukraine* (Рр. 145—153) [in Ukrainian].
- Vynokur, I., & Horishnij, P. (1994). *The capital of ancient Ruthenian Ponizia. Kamianets-Podil'skyi Center of Podilia Studies* [in Ukrainian].
- Yakubovskiy V.I. (2021). *Bolokhivska land of the 12th-13th centuries. History, material culture, economy. Kamianets-Podil'skyi* [in Ukrainian].
- Polekhov, S. (2014). Chronicle “The Tale of Podolia” (Part 1). *Old Russia. The questions of middle ages*, 1 (55), 33—42 [in Russian].
- Polekhov, S. (2014b). Chronicle “The Tale of Podolia” (Part 2). *Old Russia. The questions of middle ages*, 2 (56), 49—62 [in Russian].
- Krykun, M. (2011). *Podil Voivodeship in the 17th-18th centuries: Articles and materials* [in Ukrainian].
- Mykhajlovs'kyj, V. (2021). *History, language, geography: toponyms of medieval Podillia*. Tempora [in Ukrainian].
- Mykhajlovs'kyj, V., & Shandra, V. (2011). Povit (Vol. 8: Pa-Pryk). In Electronic Library; Institute of History of Ukraine Retrieved from: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&l21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Povit (Last accessed: 1.10.2022) [in Ukrainian].
- Tykhomyrov, M. (1952). List of distant and nearby Russian cities. *Historical launch*, 40, 214—259 [in Russian].
- Bilets'ka, O. (2005). «Kazus Spytka»: Do istorii vyvchennia sereďn'ovichnoho Podillia: Druha polovyna XIV — persha polovyna XV st. *Kyivs'ka starovyna: Naukovyj istoryko-filolohichnyj zhurnal*, 2, 23—33 [in Ukrainian].
- Polekhov, S. (2014c). “List of towns of Svidrigail”. Dating and publication. *Old Russia. The questions of middle ages* (Рр. 111—125) [in Russian].
- Biletska, O. (2015). Kachybey in the light of the 15th—16th centuries' sources (materials for the studies of the Podolia and North Black Sea region historical geography). *Качибей у світлі джерел XV—XVI століть (матеріали до вивчення історичної географії Поділля та Північного Причорномор'я)*, 26, 232—258 [in Ukrainian].
- Beletskaya O.V. (2016). Lighthouse in the 18th-18th centuries (materials for the study of the historical geography of Podil and the Northern Black Sea Region). *Zolotordina civilization* (Issue 9, pp. 186—196). Kazan [in Russian].
- Biletska, O. (2019). Karaul in the historical sources 15th—16th centuries. *Ukraina Lithuanica*, 5, 28—52 [in Ukrainian].
- (1905). *Matricularum Regni Poloniae summaria: excussio codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur* (Vol. 3) [in Polish].
- Borovskyi A.V. (2018). Revision of privileges on estates in the Podil Voivodeship 1469 y. (Bona regalia onerata in terris Russiae etc. Lustratio 1469). *Annals of the Rock. Personal archive of local historian Borovsky A.V.* Retrieved from: <http://litopys-skaly.blogspot.com/2018/12/1469-bonaregalia-onerata-in-terra.html> [in Ukrainian].
- Vynohrods'ka, L. (2005). Archaeological research of the castle in Bratslav, Vinnytsia region in 2003. *Mohilian Readings' 2004* (Рр. 143—152) [in Ukrainian].
- Hedz T. (2011) To the question of the existence and localization of “steppe” Zvenigorod. Retrieved from: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/AuxHistSci/Hist-Geography/Zvenigorod.html> [in Ukrainian].
- Vynokur, I., & Petrov, M. (1999). About the founding time of Kamianets-Podil'skyi: a debatable aspect. *local history*, 1—4, 10—24 [in Ukrainian].
- Tsarenko, S. (2015). City of Vinnytsia: Historical guide-guide on architectural heritage (draft for popular edition Part I 2015) Retrieved from: calameo.com; <https://ru.calameo.com/books/004798737901a1f806d3c> [in Ukrainian].
- Mal'chenko, O. (2001). *Ukripleni poseleennia Bratslavs'koho, Kyivs'koho i Podil's'koho voievodstv XV — sereďyna XVII stolit'. NAN Ukrainy, In-t ukr. arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushev* [in Ukrainian].
- Nahnybida, R., & Lytvynchuk, I. (2020). Formation of defensive fortifications of the chronicle Plav (Zhvanets) in the 12th—18th centuries. *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*, 12, 178—195 [in Ukrainian].
- Lytvynchuk, I., & Rybchyns'kyj, O. (2021). Urbanistychnyj oboronnyj kompleks mista Bar (Riv) u XV—XVIII st. sprobha hipotetychnoi rekonstruktsii na pidstavi nevidomoho planu 1821 roku. *Zbirnyk materialiv «Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy Kh Vseukrains'koi z mizhnarodnoiu uchastiu naukovo-praktychnoi konferentsii Kam'ianets'-*

- Podil's'koho derzhavnogo istorychnoho muzeiu-zapovidnyka, prysviachenoї 90-richchia vid dnia narodzhennia Iona Sruľovycha Vynokura (1930—2006)* (Рр. 188—197) [in Ukrainian].
- Rozov, V. (1928). *Ukrainian letters (Vol. 1: 18th century and the first half of the 18th century)*. Historical and Philological Department of the Ukrainian Academy of Sciences [in Ukrainian].
- Hedz', T. (2012). *Sokolet parish and surrounding lands in 1391. Thought tree* Retrieved from: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/AuxHistSci/HistGeography/SokileckaVolost.html> (Last accessed: 1.10.2022) [in Ukrainian].
- Kozyr, I., & Pozyvaj, T. (2010). Researches of the medieval complex of Torgovitsa in 2008-2009. *Archaeological researches in Ukraine: 2009* [in Ukrainian].
- (1980). *Complete collection of Russian chronicles (Vol. 35: Slutskaya (Uvarovskaya) chronicle)* [in Russian].
- (1907). Spysok Bykhovtsa. In *The complete collection of Russian chronicles (Vol. 17: Western Russian chronicles)* [in Russian].
- Yavorovskiy, N. (Ed.). (1895). *Works of the Podolsk Diocesan Historical and Statistical Committee (Vol. 7)*. Тип. Под. hub. pravl. [in Russian].
- Book of entries for the sub-chancellorship of Jan son of Lutek from Brzezcie. *AGAD. MK. Sygn. 11. P. 10*. Варшава [in Polish].
- The book of entries for the sub-chancellorship of Jan Borukowski, contains entries of documents. *AGAD. MK. Sygn. 122. F. 141—142*. Варшава [in Polish].
- Borovs'kyj, A. (2019). *Two documents about the village of Shipivtsi. Annals of Skala Personal archive of local historian Borovsky A.V.* Retrieved from: http://litopys-skaly.blogspot.com/2019/02/blog-post_2.html (Last accessed: 1.10.2022) [in Ukrainian].
- Księga wpisów za kanclerstwa Jana Zamoyskiego, zawiera wpisy dokumentów. AGAD. MK. Sygn. 123. F. 728v-730*. Варшава [in Polish].
- Gorczała B. (1887). *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie (Vol. 1)*. 1366—1506. Lwów [in Polish].
- Myshanych, O. (Ed.). (1989). *Russian chronicle according to the Ipatsky list Dnipro* [in Ukrainian].
- (1887). *Town and land records from the times of the Republic of Poland from the so-called Bernardine archive in Lviv as a result of the late Count Aleksander Stadnicki's foundation (Vol. 12)*. ed. thanks to the efforts of the Galician National Department [in Polish].
- Lewicki, A. (Ed.). (1891). *Codex epistolaris saeculi decimi quinti (Vol. 2)*. 1382—1445. Drukarnia «Czasu» [in Polish].
- (1905). *Malopolska Diplomatic Code (Vol. 4)*. 1386—1450. *Academy Skills* [in Polish].
- (1894). *Materiały dla historii mestnogo upravlenija v svjazi s istoriej soslovnoj organizacii. Akty Barskogo starostva XVII—XVIII v.* In *Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennej komissiej dlja razbora drevnih aktov, vysochajshe uchrezhdennoj pri Kievskom voennom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore (Vol. 2)* [in Russian].
- Kurtyka, J. (2001). The oldest documents for the Franciscans of Kamieniec from the years 1400—1402. *Historical Annals*, 67, 149—168 [in Polish].
- Karczewski, D. (2012). Franciscans in the monarchy of the Piasts and Jagellons in the Middle Ages. Establishment-development-internal organization. *Avalon* [in Polish].
- (1908). *Full sobranje russskykh letopysiej (Vol. 2: Ypat'evskaia letopys')*. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat16.htm> [in Russian].
- Danilowicz, I. (Ed.). (1860). *Treasury of papal, imperial, royal and ducal diplomats; national resolutions, resolutions of various authorities and offices used to critically explain the history of Lithuania, Lithuanian Ruthenia and their neighboring countries (Vol. 1)*. Wilno: W drukarni A.H. Kirko-ra i sp. [in Polish].
- Solov'ev, S. (1851). *History of the old Russian ages (Vol. 2)* [in Russian].
- Hrushevs'kyj, M., & Sokhan', P. (Ed.). (2005). *Materials for the history of socio-political and economic relations in Western Ukraine. Series one (Part 1—80) (1361—1530)*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- (1968). *Vitoldiana: Codex privilegiorum Vitoldi Magni ducis Lithuaniae 1386—1430 (History Series)*. *Polish Academy of Sciences* [in Polish].
- Bunyn, A. (1979). *City streets. Architecture and urban planning*. Retrieved from: <http://townevolution.ru/books/item/f00/s00/z0000021/st013.shtml> (Last accessed: 1.10.2022) [in Russian].
- Polischuk, M. (2002). *Architectural and spatial organization of Jewish town-planning complexes XV — beginning 20th century in the structure of historical settlements of Podillia. Unpublished thesis ... candidate architect.*: 18.00.01 [in Ukrainian].
- Nahnybida, R. (2004). *Depiction of the historical and planning structure of the town of Smotrycha in the XV—XVIII centuries. on the plan of the first half of the 19th century*. In the materials of the 14th Podilskyi scientific historical and local history conference (dedicated to the 200th anniversary of the birth of T.G. Shevchenko, the 70th anniversary of the liberation of Khmelnytskyi region from the Nazi occupiers, the 50th anniversary of the formation of Khmelnytskyi). historical and local history society) (Рр. 130—139). FOP Sysyn O.V. [in Ukrainian].
- Rybchynskiy, O. (2021). *Unsuccessful towns of the bar surroundings: Yaltushkiv, Mezhyriv, Porosiatkiv, Marianivka, Barok and Berlyntsi. Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications*, 14, 122—131. Retrieved from: <https://doi.org/10.23939/fortifications2020.14.122> [in Ukrainian].